

УДК 37.017:17

Світлана Щербина

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті розкрито сутність понять «цінності», «духовно-моральні цінності». Автор обґрунтовує, що найважливішими завданнями загальноосвітніх навчальних закладів та вищої школи є формування духовно-моральних цінностей особистості в процесі її соціального становлення, а також розкриває особливості формування духовно-моральних цінностей у майбутніх учителів у процесі фахової підготовки.

Ключові слова: цінності, духовно-моральні цінності, методи та форми формування духовно-моральних цінностей у майбутніх учителів.

Щербина С. Формирование духовно-нравственных ценностей у будущих учителей в процессе профессиональной подготовки.

В статье раскрыта суть понятий «ценности», «духовно-нравственные ценности». Автор обосновывает, что важнейшим заданием общеобразовательных учебных заведений и высшей школы является формирование духовно-нравственных ценностей личности в процессе ее социального становления, а также раскрывает методы и формы

формирование духовно-нравственных ценностей у будущих учителей в процессе профессиональной подготовки.

Ключевые слова: ценности, духовно-нравственные ценности, методы и формы формирования духовно-нравственных ценностей у будущих учителей.

Сучасна перебудова освіти України здійснюється на засадах нових принципів, серед яких вагоме місце займають принципи гуманізації, гуманітаризації, пріоритету загальнолюдських цінностей та виховання на їх основі високоморальної, духовно розвиненої особистості громадянина. Нині особливої актуальності набуває проблема формування людини майбутнього як носія високої моральності, духовності та культури. Державною національною програмою «Освіта» (Україна XXI століття) визначено стратегічні напрями реформування системи виховання, які передбачають розробку її теоретико-методологічних та методичних аспектів, спрямованих на формування у підростаючого покоління гуманістичної культурної орієнтації, свідомого засвоєння загальнолюдських цінностей, соціально значущих здобутків вітчизняної та світової культури, прагнення до їх примноження.

Об'єктом особливої уваги і стурбованості суспільства стає наявність серед юнацтва значного дефіциту духовності, моральності, прояви соціальної апатії, споживчої ідеології. Гострота ситуації пояснюється ще й тим фактом, що саме цей віковий період характеризується активним формуванням основних рис характеру, морально-духовних та світоглядних основ особистості, визначенням життєвих цінностей та ідеалів. За таких умов пошук шляхів і засобів подолання означеної проблеми набуває державної значущості.

Вирішення одного з головних завдань виховання – виховання високоморальної, духовно розвиненої особистості громадянина – неможливе без подолання духовної кризи суспільства, без духовного відродження нації. Адже моральність, духовність – це той рівень розвитку і особистості, і суспільства, який покликаний стати консолідуючим началом, здатним об'єднати людей; це та сила, яка стимулює національне відродження України, забезпечуючи громадянський мир і злагоду в суспільстві.

Процес розбудови й утвердження української держави тісно пов'язаний з вихованням вільної, відкритої особистості на засадах загальнолюдських і національних цінностей, якими є цінності

християнської світової культури, перевірені тисячолітнім практичним досвідом людства, визнані багатьма країнами й державами світу. У матеріалах парламентських слухань Верховної Ради України на тему: «Духовна криза суспільства і шляхи її подолання» зазначається, що «виховання дітей та молоді, формування у них системи цінностей і духовних пріоритетів є першочерговим завданням навчальних закладів, а впровадження системи духовно-морального виховання дітей і молоді на засадах загальнолюдських і національних цінностей – важливим соціальним замовленням держави. Саме тому в ситуації гострого дефіциту ціннісних установок і орієнтацій дедалі більшу роль повинні відігравати християнські моральні цінності, які є основою гуманістичних цінностей, що виробило людство упродовж тисячоліть».

Оскільки навчально-виховна робота в школі підпорядковується завданням формування національно свідомого, духовно багатого громадянина, тому сьогодні особливо актуальною стає проблема формування духовно-моральних цінностей у майбутніх учителів у процесі фахової підготовки. Проблема духовного розвитку та формування духовної культури особистості особливої актуальності набуває сьогодні, коли проблеми соціально-економічного й політичного розвитку країни боляче вразили молодь. Адже ми спостерігаємо, що світ став бездуховним, спостерігається духовна деградація молоді, що пояснюється насамперед зниженням рівня життя в Україні, відсутністю соціальної захищеності, явним і прихованим безробіттям, інфляцією, невизначеністю моральних орієнтирів у політиці держави й у повсякденному житті. Виховання людини, яка б протистояла економічним труднощам, духовній деградації, моральному та фізичному виснаженню, мають на себе взяти навчальні заклади різних рівнів.

У педагогічній науці виникають нові погляди, ідеї, думки, пропозиції щодо проблем цінностей та ціннісних орієнтацій. Якщо філософія розглядає тільки універсальні цінності й цінності, що визначають ставлення людини до навколишнього світу, то в педагогічній аксіології розглядають як духовні, так і суспільні та матеріальні цінності, які в сукупності й впливають на становлення особистості.

Деякі питання зазначеної проблематики розроблялися в дисертаційних дослідженнях В. Анненкова, Т. Брайченко, В. Дзюби, С. Новікової, З. Павлютенкової та ін. Особливе значення у висвітленні різних аспектів цінностей та ціннісних орієнтацій належить також публікаціям останніх років І. Бех, М. Боришевського, Т. Бутківської, О. Вишневського, Л. Крицької, Л. Ломако, Р. Скульського, В. Струманського, О. Сухомлинської, А. Фасолі та ін.

Мета статті – розкрити особливості формування духовно-моральних цінностей у майбутніх учителів у процесі фахової підготовки.

Суспільна значущість проблеми та її зміст визначаються словами видатного педагога-гуманіста В. Сухомлинського: «Педагог повинен знати і відчувати, що на його совісті – доля кожної дитини, що від його духовної культури та ідейного багатства залежить розум, здоров'я, щастя кожної людини, яку виховує школа» [5, с. 209].

Становлення цілісної особистості, підготовка молоді до праці, сімейного життя, виконання громадянських обов'язків неможливі без еталону, який має за основу загальнолюдські та вищі цінності, розвинуту духовну культуру. Цінність є тим поняттям, яке привертає увагу в системі суспільних відносин, стає предметом наукових роздумів учених, розглядається в площині творчих пошуків майстрів культури і мистецтва, визначається як орієнтаційна основа в навчально-виховному процесі. Посилення інтересу широкої громадськості до проблеми цінностей є цілком закономірним в умовах демократичних трансформацій суспільства, переорієнтації найважливіших суспільних інститутів на вирішення питань, що пов'язані з гуманітаризацією життя й діяльності людини, розвитком її потенційних сил і можливостей.

У процесі трансформації суспільства якісно змінюється погляд на особистість, її ціннісне ставлення до дійсності. На думку І. Беха, «цінності людини об'єднуються в єдину систему, володарем якої виступає особистість. Ціннісна система має свою специфічну організацію» [1, с. 19]. Посилаючись на результати дослідження С. Анісімова, можна констатувати, що всі відомі цінності розподіляються за ступенем їх значущості для людини, її існування і прогресивного розвитку. Можна спостерігати своєрідну класифікацію цінностей, підпорядковану принципу субординації, де

кожна цінність по відношенню до тієї, котра стоїть вище за неї, відіграє роль засобу, чи умови, чи наслідку, який впливає з неї.

Цінність – це не формалізований атрибут у структурі особистості, а дієвий фактор, який покликаний бути засобом її самореалізації. На цьому наголошують дослідники, підкреслюючи, що особистісні цінності не повинні бути замкненими у внутрішньому світі людини, а бути такими психологічними засобами, за допомогою яких цей світ стає відкритим, насамперед для іншої людини й до всього, що її оточує.

«Ціннісні орієнтації – вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, зорієнтована на певний аспект соціальних цінностей» [4, с. 357].

Як зазначає С. Анісімов, духовно-моральні цінності охоплюють турботу про людину, її визнання як цінності й любов до неї, шанобливість і благоговіння перед людським та будь-яким іншим життям. Духовно-моральні цінності становлять ядро гуманістичного світогляду й формуються на основі тих реалій і вчинків, які ми не просто оцінюємо, але й схвалюємо, тобто оцінюємо як добрі, благі, гарні. Загальною категорією для позначення духовно-моральних цінностей є категорія добра, що охоплює всю невизначену сукупність дій, принципів і норм морального [1].

Ми підтримуємо думку І. Беха, що «від того, наскільки змістовно багата й різноманітна ціннісна система особистості, залежить не лише міра її участі в суспільних справах, а й те, з чим вона має справу, наскільки її різновиди суспільно значущі. Це справді так, адже кожна мета, яку ставить перед собою людина, і відповідна поведінка, перш ніж реалізуватись, співвідносяться з системою її особистісних цінностей, виважуються на її терезах. У результаті цього й стає можливою ціннісно збагачена відповідь суб'єкта на власні запитання, наприклад, стосовно того, як він ставиться до іншої людини, ким вона для нього є, які моральні дії може на неї спрямовувати, а від яких утриматись» [1, с. 20].

Серед найважливіших цінностей соціокультурної сфери суспільства особливе місце займають духовно-моральні цінності, які розкривають сутність людини по відношенню до буття, до світу.

В епоху Відродження, у XV-XVII століттях, достатньо глибоко були обґрунтовані якості, які мають бути притаманними духовній, гуманній особистості, серед них: всебічна розвиненість; почуття

власної гідності; соціальна активність; правдивість; справедливість; чесність; патріотичність; душевна і духовна стійкість; доброта; фізична досконалість; працелюбність; милосердя тощо. Сьогодні не дивує, що саме ці якості особистості визнані загальнолюдськими цінностями. Саме ці якості особистості ми маємо формувати в майбутніх учителів, а вони, зі свого боку, мають формувати в сучасних учнів загальноосвітніх шкіл.

До складу *особистісних цінностей* сучасні науковці (А. Фасоля, О. Шкіренко) *відносять*:

– *індивідуальні* (вірне професійне самовизначення, самовдосконалення, самореалізація, різноманітні задоволення, особиста безпека, впливовість, бажання мати владу);

– *сімейні* (подружжя вірність, єдність сімейного кола, сімейний добробут, позитивне вирішення сімейних проблем);

– *соціальні* (прагнення до національної єдності, добробут країни, соціальна справедливість, порядок у державі, патріотизм, свобода, рівність, порозуміння між громадянами);

– *загальнолюдські* (збереження миру на планеті, милосердя та доброзичливість, потяг до естетики, культури, мистецтва, гармонія з природою, навколишнім середовищем);

– *абсолютні* (єдність з усім організмом Всесвіту, пошук істини, віра в Бога, високоморальна поведінка, вміння визнавати свою провину та прощати інших, любов, вірність, потреба служити людям та правді).

Усі ці цінності мають безпосередній зв'язок з наявними цінностями і складають ієрархічно-системну будову. Ця ієрархічна система особистісних цінностей репрезентує загальні особистісні цінності, до складу яких входять *духовні цінності*: загальнолюдські (духовно-моральні) та абсолютні, вищі, вічні цінності.

Сучасне виховання базується на системі цінностей, які через культуру, традиції, філософію, релігію вказують на вектор виховних зусиль, формують виховний ідеал. Сьогодні актуальною є ідея формування загальних базових цінностей. О. Вишневський запропонував «Кодекс цінностей», що охоплює такі складові.

Абсолютні вічні цінності: добро, совість, правда, віра, надія, любов, доброта, чесність, справедливість, милосердя тощо.

Основні національні цінності: патріотизм, готовність до захисту Батьківщини, почуття національної гідності, історична пам'ять,

пошана до державних та національних символів, дбайливе ставлення до національних багатств, рідної природи тощо.

Основні громадські цінності: прагнення до соціальної гармонії та справедливості, захист індивідуальних прав і свобод, висока повага закону, право людини на життя, гідність, безпеку, рівні можливості, право на свободу думки, совісті, вибору конфесії, право на самовираження, толерантне ставлення до чужих поглядів, які не суперечать загальноприйнятим нормам тощо.

Цінності сімейного життя: вірність, довіра, піклування про дітей, піклування про батьків, старших у сім'ї, злагода між членами сім'ї, повага прав дитини і прав старших, здоровий спосіб життя, охорона традицій тощо.

Цінності особистого життя: орієнтація на пріоритет задоволення духовних потреб, внутрішня свобода, воля (самоконтроль, самодисципліна), мудрість, розум, здоровий глузд, лагідність, доброзичливість, оптимізм, гармонія душі і зовнішньої поведінки, творча активність, ініціативність, працьовитість, цілеспрямованість тощо.

Основою всіх цінностей є Абсолют Добра.

Професійне становлення особистостей майбутніх учителів відбувається в педагогічному вузі. Саме тут молоді люди оволодівають основами професійної майстерності, виробляють навички соціальної поведінки та спілкування. У процесі педагогічної підготовки формується особистість майбутнього вчителя з притаманними йому принципами, моральними нормами, ідеалами, ціннісними орієнтаціями. Цьому сприяє вивчення таких курсів, як: «Загальна педагогіка», «Історія педагогіки», «Методика виховної роботи».

У процесі вивчення курсів «Загальна педагогіка» та «Методика виховної роботи» майбутні вчителі, розглядаючи сутність морального, розумового, естетичного, фізичного, трудового, національного, громадянського, правового, екологічного, духовного виховання, знайомляться з принципами, моральними нормами, ідеалами, ціннісними орієнтаціями.

Формування духовно-моральних цінностей у майбутніх учителів у процесі вивчення курсу «Історія педагогіки» відбувається під час аналізу творів зарубіжних, українських просвітників та педагогів, оскільки в них наявний цілий комплекс морально-етичних проблем:

усвідомлення власного походження і національних витоків, принципів життя, норм моралі, бездуховності у суспільстві.

Так, основою художнього світогляду Б. Грінченка є утвердження у творах віри в перемогу правди, добра й моральної краси людини над бездуховністю, що панує в сучасному автору суспільстві. Провідним засобом формування духовності особистості Б. Грінченко вважав виховання рідною мовою. Письменник застерігав від можливих наслідків «русифікації», прагнув осмислити антигуманну дійсність глибше й правдивіше: як національну трагедію, що призвела до знецінення власних надбань, падіння моралі, втрати споконвічних цінностей та зниження культурного рівня.

До основних методів формування духовно-моральних цінностей у майбутніх учителів у процесі фахової підготовки належать: пояснювально-ілюстративний; репродуктивний; метод проблемного викладу; частково-пошуковий.

Пояснювально-ілюстративний (бесіди, пояснення, художня розповідь, опис, відповіді на запитання) – викладач організовує сприймання та усвідомлення студентами інформації, а студенти здійснюють сприймання.

Репродуктивний (завдання духовного змісту, варіативні завдання) – викладач дає завдання, у процесі виконання якого студенти здобувають уміння застосовувати знання за зразком.

Метод проблемного пошуку (пояснення, спостереження, бесіда) – викладач формує проблему і вирішує її, студенти стежать за ходом творчого пошуку.

Частково-пошуковий (ребуси, вікторини, цікаві вправи) – викладач формує проблему, поетапне вирішення якої здійснюють студенти під його керівництвом.

У процесі формування духовно-моральних цінностей, як зазначає О. Вишневський [3], доцільно здійснювати безпосередній виховний вплив викладача на студентів через настанови, нагадування, попередження, переконання, пораду, прохання, похвалу (схвалення), оцінювання, погрозу, виховні впливи і спонукання.

Серед методів і форм формування духовно-моральних цінностей у майбутніх учителів у процесі фахової підготовки одне з провідних місць належить активним формам і методам (ситуаційно-рольові ігри, соціограми, метод аналізу соціальних ситуацій з морально-етичним характером, ігри-драматизації тощо), які дають студентам

можливість предметно, безпосередньо й емоційно бути в ситуації морального вибору та моральною пошуку.

Найефективнішими засобами формування духовно-моральних цінностей у майбутніх учителів у процесі фахової підготовки, на наш погляд, є робота у мікрогрупах, дискусії, турніри, дебати, наукові конференції, обговорення творів-роздумів, проблемні завдання, «вживання» в образи творів мистецтва, захист проектів майбутнього.

Отже, формування духовно-моральних цінностей молоді – найважливіше завдання навчальних закладів будь-якого типу. Сьогодні нашій країні потрібен могутній потенціал високодуховної молоді, який би приносив реальну користь власній державі. Сучасні зміни в різних сферах суспільства мають тісний зв'язок з духовною культурою і ціннісною орієнтацією особистості. Від інтересів, потреб, мотивів, ієрархії цінностей залежить вектор спрямованості діяльності людини. Опанування змістом накопиченого людського досвіду, загальнолюдськими та абсолютними цінностями є надійним підґрунтям становлення особистості. Знайомство з величезним потенціалом ідей, досягнень сприяє усвідомленню власної, особистісно обґрунтованої життєвої позиції кожної особистості, взаємопов'язано з позитивним самосприйняттям, усвідомленням власної значущості, місця і ролі у плинності життєвих процесів.

Література

1. Анисимов С. Ф. Духовные ценности : производство и потребление / С. Ф. Анисимов. – М. : Мысль, 1988. – С. 15-45.
2. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : [наук.-метод. посібник] / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
3. Вишневський О. У пошуках основ духовності / О. Вишневський // Рідна школа. – 1992. – № 9– 10. – С. 4-47.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
5. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. Т. 1. – К., 1976. – С. 209-400.

SUMMARY

Shcherbina S Development of spiritual and moral values of future teachers in the course of professional training.

The article reveals such concepts as «values», «spiritual and moral values». The author proves that the most important task of secondary schools and higher education is to provide spiritual and moral values development in the process of

social formation. The basic methods and forms to form spiritual and moral values of future teachers in the course of professional training are described.

The article deals with the causes of spirituality and its scarcity, which lie in the nature of family and public education, system of individual values; economic, political and cultural situation in the country. The author of the article determines spiritual components: (need-value, cognitive-intellectual, volitional component, behavior and activity component, sensual and emotional component, humanistic component, aesthetic component).

The article defines the spiritual culture of personality as a system of philosophical ideas and beliefs that are implemented in relation to oneself, other people and the surrounding world. The author sheds light on the components of spiritual culture of personality (intellectual culture (knowledge, thinking) moral culture (honor, dignity, emotional culture, sexual culture), culture of communication (communication skills, spiritual needs, language culture), national culture and national identity; artistic and ethical culture, Christian moral and ethical culture, religious commandments and traditions, family and domestic culture, political, legal culture, ecological culture of personality. The author of the article determines the basic methods to form the spiritual culture: explanatory, illustrative, reproductive, method of problem exposition, partly – explorative.

Key words: values, spiritual and moral values, methods and forms to form spiritual and moral values of future teachers.